

Marcin Hlebionek, Angelis Berode

Początki sodalicji mariańskiej przy kolegium jezuickim w Toruniu (nieznany dokument Klaudiusza Aquavivy z 14 IX 1606r.)

Rocznik Toruński 29, 189-196

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Początki sodalicii mariańskiej przy kolegium jezuiickim w Toruniu

(nieznany dokument Klaudiusza Aquavivy z 14 IX 1606 r.)

Marcin Hlebionek

Zakon jezuitów założony w 1534 r. szybko włączył się do walki z protestantami o rząd dusz. Szczególne znaczenie miało pozyskiwanie młodzieży. Stąd dużą wagę przywiązywano do jej duchowego rozwoju. Temu właśnie służyć miały powstające przy kolegiach prowadzonych przez ten zakon stowarzyszenia osób świeckich, tzw. sodalicje, inaczej nazywane kongregacjami.

Pierwsza sodalicja powstała z inicjatywy Jana Leunisa w Rzymie. Jej celem było połączenie studiów w tamtejszym kolegium z życiem chrześcijańskim. Oficjalnie została erygowana w 1584 r. przez Grzegorza XIII przy kościele Il Gesù w Rzymie, jako Primaria Congregatio Mariana. Papież zezwolił jednocześnie generałowi Towarzystwa Jezusowego na zakładanie takich stowarzyszeń przy innych kolegiach oraz ich agregację do rzymskiej primarii. Ten przywilej rozszerzył następcą Grzegorza Sykstus V¹.

Propagatorem sodalicii był ówczesny generał jezuitów Klaudiusz Aquaviva. Ten świetny organizator, który uregulował sprawy wewnętrzne zakonu, a także wyszedł z inicjatywą opracowania systemu jezuickiego szkolnictwa, stworzył i rozpropagował model sodalicii inny od tego, który proponował Leunis. Pierwotnie bowiem kongregacje cieszyły się pełną niezależnością. Jednak w opracowanych w 1587 r. regulach wspólnych

¹ *Sodalicja mariańska*, [w:] *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, opr. L. Grzebień SJ, Kraków 1996, s. 629; L. Grzebień, *Dzieje kulturalne jezuitów toruńskich 1596–1996*, [w:] *Jezuici w Toruniu*, pod red. K. Maliszewskiego i W. Rozyńkowskiego, Toruń 1997, s. 73–74.

Aquaviva stworzył bardziej scentralizowany model sodalicii. Cele organizacji jednak nie uległy zmianie².

W Polsce pierwsza kongregacja została powołana do życia w 1571 r. w Braniewie. Czasem, przy większych kolegiach działały dwie lub trzy sodaliccje, zrzeszające uczniów w różnym wieku³. I tak do sodalicii większej (maior) należeli najstarsi studenci, głównie filozofii, do średniej (medium) uczniowie z klas poetyki i retoryki, natomiast sodaliccja mniejsza (minor) gromadziła uczniów gramatyki. Kongregacje kładły nacisk na działalność społeczną, ucząc także samorządu oraz gospodarowania wspólnym funduszem, a ich członkowie uświetniali również uroczystości kościelne⁴.

Kolegium jezuickie w Toruniu utworzono w 1605 r.⁵ Jego otwarcie spotkało się z niechęcią protestanckiej części mieszczaństwa. Jezuici jednak rozpoczęli umacnianie swej inicjatywy, czego przejawem było założenie kongregacji mariańskiej, a później starania o jej agregację do rzymskiej primarii. Odpowiedni dokument wystawiony został we wrześniu 1606 r., więc już po zamieszkach, do których doszło w czasie obchodów Bożego Ciała owego roku⁶. Dowiadujemy się z niego, że kongregacja mariańska przy kolegium jezuickim już istniała. Jej właśnie członkowie, „prefekci i asystenci”, zwrócili się do generała z prośbą o przyłączenie jej do rzymskiej primarii, co było warunkiem uzyskania posiadanych przez nią przywilejów i odpustów. Zapewne jeszcze przed powrotem posłańca jezuitów do Polski doszło do wygnania zakonników z ich siedziby. Stąd należy przypuszczać, że postanowienia przywileju weszły w życie dopiero po restytucji zakonników w kościele Świętych Janów, co nastąpiło 4 XII 1606 r.

Brak szczegółowych badań nad przejawami religijności katolickiej w ówczesnym Toruniu, a także niedostatek źródeł nie pozwalają na bardziej szczegółowe przedstawienie początków sodalicii. Nieco informacji o jej dziejach zawiera rękopis złożony w archiwum parafialnym katedry Świętych Janów w Toruniu. Wobec braku karty tytułowej, w trakcie porządkowania tego archiwum roboczo nadano mu nazwę „Księgi rzeczy

² *Klaudiusz Aquaviva*, [w:] *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 15.

³ Również w Toruniu w 1672 r. doszło do podziału sodalicii na kongregacje zrzeszające młodszych i starszych uczniów. Ta druga otrzymała wezwanie Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, zob. L. Grzebień, *Dzieje kulturalne*, s. 74.

⁴ *Sodaliccja mariańska*, [w:] *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 629.

⁵ L. Grzebień, *Dzieje kulturalne*, s. 64.

⁶ *Ibid.*, s. 64–65.

godnych pamięci”⁷. Powstał on około połowy XVII w. i był kontynuowany jeszcze w następnym stuleciu, a zawiera informacje o należących do kolegium i kościoła farnego beneficjach, różnych darowiznach na rzecz jezuitów toruńskich, a także sporo zapisek kronikarskich. Potwierdza on istnienie sodalicii już przed wystawieniem przez Aquavivę naszego dokumentu, jednak przyjmuje jej założenie na rok 1606⁸. Według tego źródła bractwo miało gromadzić wtedy 40 sodalisów, wyróżniających się spośród innych uczniów pobożnością. Jej właściwym założycielem był Decjusz Striverius, który stał wówczas na czele prowincji polskiej jezuitów⁹. Nieestety, towarzyszący erekcji dyplom nie zachował się. Być może zaginął w czasie rozruchów jeszcze w 1606 r.

Według słów manuskryptu sodalisci energicznie zaangażowali się w spory wyznaniowe. „Wobec uczonych i pochlebców umacniali chwałę Najświętszej Maryi Panny”¹⁰. Być może anachronizmem, który należy odnieść do późniejszych czasów, jest wzmianka o wystawianiu przez nich w kaplicy kolegium „stosownych i pobożnych dramatów i dialogów”¹¹. S. Salomonowicz datuje bowiem początki jezuickiego teatru przy toruńskim kolegium na lata czterdzieste XVII w.¹² Wreszcie przejęli opiekę nad oprawą nabożeństw, wyszukując i angażując „najbieglejszych” muzyków¹³. Co ciekawe, właśnie działalność sodalicii wskazuje owa księga jako powód wspomnianego już wygnania toruńskich jezuitów jesienią 1606 r.¹⁴

⁷Księga rzeczy godnych pamięci, Archiwum parafii Świętych Janów w Toruniu, sygn. 51. Rękopis ten wymaga dalszych badań źródłoznawczych.

⁸Ibid., s. 48; por. T. Glemma, *Stosunki kościelne w Toruniu w stuleciu XVI i XVII na tle dziejów kościelnych Prus Królewskich*, Toruń 1934, s. 152, który przyjmuje założenie kongregacji na rok 1600 lub 1672.

⁹Ibid., s. 48; był prowincjałem polskiej prowincji zakonu w latach 1603–1608, zob. *Striverius Decjusz*, [w:] *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 649.

¹⁰„in laudem sanctissimis Virginis Praesidij, saepe versus doctos et panegires in numero auditorum Nobilium caetu pangere”, Księga, s. 48.

¹¹„Drammata et dialogos aptos et pios non sine ingenti audientium et spectantium approbatione in Oratorii sui theatro dare omnia”, *ibid.*, s. 48.

¹²S. Salomonowicz, *Z dziejów teatru szkolnego jezuickiego kolegium toruńskiego w XVII i XVIII w.*, *Zapiski Historyczne*, t. 50, 1990, z. 1, s. 48.

¹³„Musicos peritissimos quosque ad missarum et vesperarum solemnia conquire”, Księga, s. 48.

¹⁴Ibid., s. 48.

Niewiele zachowało się źródeł do dziejów sodalicii działających w Polsce. Z dokumentacji pozostałej po różnych kongregacjach wiemy, że każda z nich prowadziła tzw. księgę sodalicii (Liber sodalitas). Wpisywano do niej formułę przyjęcia do sodalicii, jej zwyczaje i spis członków. Ten ostatni zwano inaczej metryką lub katalogiem. Prócz tego prowadzono roczniki (Annale Congregationis BMV), a także księgi rachunkowe. Znaczna ich część znajduje się zresztą poza granicami Polski (Litwa, Szwecja). Podobnie rzecz się ma z materiałami do dziejów toruńskiej kongregacji¹⁵. Tym cenniejszy jest zachowany w archiwum parafialnym katedry Świętych Janów w Toruniu przywilej dla sodalicii pod wezwaniem Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny.

Tekst dyplomu przygotowano do druku na podstawie instrukcji wydawniczej dla źródeł nowożytnych opracowanej przez K. Lepszego¹⁶.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Rzym, 14 IX 1606

Klaudiusz Aquaviva, prepozyt generalny Towarzystwa Jezusowego, przytacza Sodalicję Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny przy kolegium jezuickim w Toruniu do rzymskiej primarii i rozszerza na nią wymienione przywileje.

Oryg.: Archiwum parafialne katedry Świętych Janów w Toruniu, sygn. 55. Pergamin, 687 x 507 + 40 mm. Marginesy boczne (75 x 440 mm) i górny (687 x 75 mm) bogato zdobione. W górnej części trzy okrągłe, malowane medaliony. Pierwszy (od lewej), 62 x 60 mm, przedstawia scenę zwiastowania NMP, jednak zamiast archanioła umieszczono symbol Ducha św. – gołębicę; środkowy, 62 x 60 mm, zawiera herb Towarzystwa Jezusowego; na trzecim, 60 x 60 mm, umieszczono Archanioła Gabriela, w prawej ręce trzymającego lilię. Brzegi dokumentu postrzępione, zapewne w wyniku wcześniejszego oprawienia go w ramy. W lewej górnej

¹⁵O dziejach archiwum toruńskich jezuitów zob. Archiwum Państwowe w Toruniu, K. Ciesielska, Wstęp do inwentarza „Akta klasztorów toruńskich – grupa zespołów”, Toruń 1972, s. 17.

¹⁶Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX w., pod red. K. Lepszego, Wrocław 1953.

części wszyty pas pergaminu o wymiarach 413 x 105 mm. Część tekstu rozmyta. Pieczęć brak.

CLAVDIVS AQVAVIVA¹⁷

Societatis JESV Praepositus Generalis. Universis et singulis presentes literas inspecturis salutem in eo, qui est vera solus. Non solum ratio sed, usus etiam, atque experientia semper ostendit piorum hominum sodalitates praesertim sub Beatissim[ae] Virginis Mariae tutela institutas magnam habere vim ad pietatem augendam tum ob peculiare, ac certum ipsius Dei matris patrocinium tum suam ob proprias que in ipsis esse solem varius ac Religionis exercitationes, tum denique ob mutuum exemplum, quod quidem valde efficax esse solet ad hominum animos in omnem partem facile ac suaviter impellendos. Hanc ob causam cum Societas nostra omnibus quae suo instituto conveniunt ratio[ci]nio proximorum salutem, ac perfectionem in spiritu iuvare, ac promovere cum Dei ope[ris] studeret, nehanc quidem, efficaciam expertia est omittendam putavit. Quare cum GREGORIO fael[icis] rec[ordationis] Papae xiii¹⁸ expositum per nos esset Romae in Collegio nostrae Societatis institutam iam pridem esse Sodalitatem Scholasticoru[m] titulo Virginis Annuntiatæ, cuius deinceps exemplum sequuta iuvenale, quae in variis Collegiarum nostroru[m] Scholis erudiebatur, eandem formam easdem[ue] pietatis exercitationes magno suo bono arripuisset, ac proinde opere precium videri ut quo tam pium opus quotidie magis promoveretur, Pontificia auctoritate, non solum confirmaretur, sed spiritualibus beneficiis ornaretur;

¹⁷Klaudiusz Aquaviva (14 IX 1543–31 I 1615 r.), od 12 VII 1576 r. prowincjał neapolitański, w 1579 r. mianowany prowincjałem rzymskim, od 19 II 1581 r. generał Towarzystwa Jezusowego. Będąc generałem zatroszczył się o poprawne wydanie reguły i konstytucji zakonu oraz zatwierdzenie ich przez Grzegorza XIII. Z jego inicjatywy opracowano jezuicki system szkolny. Opanował separatyzm jezuitów hiszpańskich, zob. *Aquaviva Claudius*, [w:] L. Koch, *Jesuiten-Lexicon. Die Gesellschaft Jesu einst und jetzt*, Loewen-Heverlee 1962, s. 81–83. Zob. też *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 15.

¹⁸Grzegorz XIII, papież w latach 1572–1585. Erygował i obdarzył przywilejami Primariae Congregatio Marianae przy kościele Il Gesù w Rzymie, zob. J. N. D. Kelly, *Encyklopedia papieży*, Warszawa 1997, s. 376–378.

placuit eidem GR[E^a]G[ORI^b]O uterat animo ad divinum honorem omni ex parte amplificandum promptissimo, in hac quoque re pro ipsius Dei gloria postulatis nostris annuere, idque litteris Apostolicis quarto nonas decembris Anni MDLXXIV [2 XII 1574] datis contestari. Primum igitur in Collegio ipso nostro Romano Primariam Congregationem ex Scholasticis nostris, siue etiam ex aliis simul fidelibus sub titulo Anunciationis Beatae Virginis Mariae Apostolica auctoritate erexit, et instituit, ei[que] varias indulgentias ac privilegia ex Ecclesia[e] thesauris liberaliter impertit. Deinade nobis, ac preposito, vel vicario generali quemcumque pro tempore esse contigerit, potestatem concessit, ut in quibuscumque aliis Societatis nostrae collegiis alias eiusmodi Sodalitates ex ipsis scholarum discipulis, sive etiam simul ex aliis, quos ad id pietatis studium permovisset, sub eodem titulo Anunciationis Beatae Virginis sine ullo tamen collegiarum vel ecclesiaru[m], quae ad eam pertinent, praeiudicio erigere, eas[que] huic Romanae, ut Primariae tanquam membra capiti aggregare liceat, ita ut iisdem gratiis, indulgentiis, peccatorum remissionibus, ac reliquis omnibus privilegiis fruantur, quibus ipsa Primaria, quarum quidem Congregationu[m] tam Primariae, quam earum, quae annexae et subordinatae sunt idem GREGORIVS Societati nostrae curam commisit ut ad prepositum, vel ad vicarium generalem spectet per se ipsum, vel per alium quemvis e Societate ab eo delectum eas visitare, et ad rectam earum administratione quaecumque decreta condere, et que[m] iam codico sint expendere, quin etiam deinceps pro rerum, ac temporum conditione, ut in Domino iudicaverint immutare, corrigere et reformare; sed et postea fael[icis] rec[ordationis] [SIXTVS^c Papa Quintus¹⁹ ipse, quoque praecipuo zelo divini cul[tus^d] iugendi, et pro sua pastorali solitudine totius gregis dominici sibi cr[...] spiritualis salutis comparandae. [.]udio accensus nostris supplicationibus [den^e]igne divinum facultatem, et litteras supradictas GREGORII Pontificis sui praedecessoris ita extendit, concessit[que] et indulsit, ut similiter nos, et Prepositus, seu Vicarius Generalis nostrae

^aTekst nieczytelny.

^bTekst nieczytelny.

^cTekst nieczytelny.

¹⁹Sykstus V, papież (1585–1590), następca na Stolicy Apostolskiej Grzegorza XIII, potwierdził i rozszerzył wydany przez poprzednika przywilej dla Primariae Congregatio Mariana. Zob. J. N. D. Kelly, *Encyklopedia*, s. 379–381.

^dTekst nieczytelny.

^eTekst nieczytelny.

societatis pro tempore existens non solum unam sed etiam plures sodalitates, sive scholasticarum tantum, sive aliorum fidelium duntaxat, sive utrorumque simul, tam sub Baetae Mariae Virginis Annuntiatae, quam alia quacumque invocatione, vel titulo in singulis Societatis nostrae locis, ecclesiis, domibus, vel collegiis, nec non et in seminariis, quae Societatis cunc[tae] comissa sunt auctoritate Apostolica erigere et instituere, illasq[ue]. sic pro tempore erectas, et institutas Primariae Sodalitati piaae aggregarre, eisdemq[ue] Sodalitatibus sic pro tempore erectis, et aggregatis omnes, et singulas plenarias, vel alias indulgentias, ac peccatorum remissiones, vel relaxationes, necnon exemptiones, immunitates, caeterasq[ue] facultates indulta, et privilegia spiritualia et temporalia dictae Primariae, aut aliis Sodalitatibus sic aggregatis vel aggregandis earumq[ue] sodalibus scholasticis, vel aliis concessa, et concedenda perpetuo communicare, illasq[ue] et illas ad easdem omnes congregationes earumq[ue] sodales, etiam non scholares indifferenter, et aequae principaliter extendere, ac etiam illis concedere et elargiri possimus, prout in diversis litteris Apostolicis eiusdem SIXTII pontificis latius explicatur. Qua obrem cum sincere, nobis in Christo dilecti Domini praefectus et assistentes Congregationis [...] MARIAM que in Collegio Torunii nostrae societatis est, suo et reliquorum illius Sodalium nomine pro insigni eor[um] in Deum pietate, ac in Virginem sacrosanctam devotione a nobis petirint, tum per se ipsos, tum etiam per sincere nobis item dilectos dominos praedictae Primariae Congregationis Romanae praefectum, et assistentes ut iuxta hanc facultatem nobis a sede Apostolica tributam in eodem Collegio TORUNII Congregationem unam sub titulo Annuntiationis MARIAE Virginis erigere, eamq[ue] praedictae Primariae Congregationi aggregare velimus. Nos eiusmodi pietatem non solum amplectentes, sed etiam magnopere laudantes, auctoritate nobis, ut supra diximus, concessa, in eodem Collegio Torunii Congregationem unam sub titulo ANNUNTIATIONIS BEATAE MARIAE Virginis erigimus, eamq[ue] Primariae Sodalitati Romanae coniungimus, et aggregamus, ac omnia privilegia, indulgentias etiam plenarias, necnon et gratias alias p[raedic]tae Primariae, vel aliis illi ut superius dictum est, aggregatis Congregationibus hactenus concessas, et et in posterum concedendas, eodem prorsus modo quo ipsi Primariae et aliis Congregationibus concessae fuerint communicamus, et elargimur In Nomine Sanctissimae Trinitatis Patri et Filii et Sp[irit]us Sancti cuius Divinam Maiestatem supplices oramus ut concessionem hanc de coelo ratam et firmatam et [.]relet et Sodales ipse coele diu[m] denoc[t]um accessionibus auctos sibi in dies magis reddat

acceptos, ac denique et aeternae gloriae compotes suo, et Beatissimae Virginis cui pie, et religiose serverint perpetuo dignetur aspectu[.]. In quare fidem pin[ac]e[m] manu n[ost]ra subscriptas, sigillo Societati n[ost]rae muniri iussimus. Datum Romae, die XIV mensis Septembris Anno Domini MDCVI [14 IX 1606].

Claudius Aquaviva

Berode Angelis scrip[tor]²⁰

²⁰Skądinąd nieznan.